

Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування

*Середа Тетяна Миколаївна,
здобувач кафедри конституційного та міжнародного
права Національної академії внутрішніх справ*

УДК 341.645.2

Обравши шлях незалежного розвитку й закріпивши це у Конституції, Україна підтвердила своє прагнення будувати демократичну, соціальну і правову державу, змістом і спрямованістю діяльності якої визначено права і свободи людини та їх гарантії. Наступним кроком на цьому шляху стало приєднання України до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Оскільки з моменту ратифікації цього документа Верховною Радою України він став частиною національного законодавства, нагальним стало завдання розуміння змісту цього міжнародного договору й основних механізмів реалізації його норм.

Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського законодавства у відповідність із нормами і принципами міжнародного права, досить значущим є вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини.

Так, питання тлумачення права взагалі та інтерпретації й застосування Конвенції 1950 р. Європейським судом і судами України зокрема вивчалися з урахуванням праць українських фахівців В.М. Ватаманюк, В.Є. Мармазова, С.В. Шевчука та ін. Їх аналізували й такі російські науковці, як А.Б. Венгеров, Є. Врублевський, Ю.Д. Ільїн, В.О. Туманов, азербайджанський вчений Л.Г. Гусейнов, західні фахівці Ж-Л. Бержель, В. Бертам, Ф. Тетчер та ін.

Відповідно до частини четвертої ст. 55 Конституції України за захистом прав і свобод до Європейського суду може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV), у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [1].

Як зазначено у ст. 129 Конституції, судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського суду. Адже судова практика, навіть Європейського суду, не є законом в Україні.

Водночас О.В. Колісник наголошує, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилалися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки керуватися формальним тлумаченням норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [2].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [3] зазначено, що, враховуючи положення ст. 9 Конституції та беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону № 3477-IV, суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права.

Так, у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» [4] зазначено,

що в мотивувальній частині кожного рішення у разі необхідності мають бути посилення на Конвенцію та рішення Європейського суду, які згідно із Законом № 3477-IV є джерелом права і підлягають застосуванню.

Слід визнати, що наявність різних точок зору свідчить, що місце прецедентів Європейського суду з прав людини на національному рівні чітко не визначено.

На думку І.І. Лукашука, проблеми з тлумаченням та застосуванням практики суду виникають через недостатнє розуміння права міжнародної відповідальності держави [5], яку досить часто намагаються представити як цілковиту та безпосередню відповідальність кожного державного органу й чиновника за забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, узятих на себе країною.

Отже, представники влади найчастіше безпосередньо спілкуються з фізичними та юридичними особами під час виконання своїх функцій. Саме їхні дії часто оскаржують заявники в національних судах, а потім і в Європейському суді. Варто зазначити, що більшість прав, гарантованих Конвенцією, не є абсолютними, тобто вони можуть зазнавати втручання з боку влади, але воно має бути виправданим. Через це знання та застосування відповідної практики суду представниками виконавчої влади дасть можливість уникнути порушень гарантованих Конвенцією прав.

Ключову роль судам відведено у забезпеченні ефективного захисту прав, гарантованих Конвенцією. Саме суди та прирівняні до них інституції вважаються, як правило, тими ефективними засобами захисту на національному рівні, до яких за Конвенцією потрібно звертатися за захистом своїх прав, перш ніж шукати підтримку в Європейському суді з прав людини. Водночас є ситуації, коли навіть звернення до судових органів не може вважатися ефективним у зв'язку з відсутністю в суду компетенції дієво відновити або захистити права особи на національному рівні чи коли звернення до національних судів не дає бажаного результату і Європейський суд доходить висновку, що заявник ужив достатньо заходів для захисту своїх прав на

національному рівні, але вони в його конкретній ситуації виявилися неефективними.

Щороку збільшується кількість прикладів застосування національними судами практики Європейського суду під час вирішення справ чи прийняття процесуальних рішень, як має вчинити національний суд, якщо, розглядаючи справу, він установлює наявність конфлікту між положеннями закону та положеннями Конвенції чи практики суду. На наш погляд, у такому разі одним із можливих виходів із ситуації є звернення судів загальної юрисдикції до Конституційного Суду України (згідно зі ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд», спори щодо конституційності норми закону, що застосовується судом у процесі загального судочинства, мають розглядатися Конституційним Судом з одночасним припиненням провадження по справі) через Верховний Суд. Все це полягає в тому, що більшість прав, гарантованих Конвенцією, гарантуються також і Конституцією України. В такому зверненні питання про неконституційність певної норми закону може додатково обґрунтовуватися посиланнями на положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини. До того ж Конституційний Суд уже застосовує положення Конвенції та практику Європейського суду під час вирішення справ. Можливо, це не розв'яже всіх проблем і не запобігатиме порушенню Конвенції в усіх випадках, але це може значною мірою поліпшити судовий захист гарантованих Конвенцією прав та свобод. Це також допоможе уникнути ситуації, коли деякі суди віддаватимуть перевагу нормі закону, а інші в аналогічній справі нехтуватимуть такою нормою, посилаючись на положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини.

Крім того, національним судам найважливіше ознайомитися безпосередньо з текстами рішень Європейського суду, оскільки, вирішуючи питання про виправданість втручання органів виконавчої влади в певні права людини, гарантовані Конвенцією, суди мають знати, як саме після них це питання, можливо, розглядатиме Європейський суд.

Зазначимо, що національні суди, незважаючи на свою незалежність, є однією з гілок влади, а це означає, що винесені ними рішення є діями органів держави. Як зазначив І.І. Лукашук, «незалежність судової влади – це принцип конституційного права, який визначає її взаємодію з іншими гілками влади. Інакше кажучи, йдеться про внутрішньодержавний розподіл компетенції. Відповідно до принципу міжнародної відповідальності держава не може посилатися на своє внутрішнє право з тим, щоб уникнути відповідальності за міжнародним правом. У міжнародних відносинах держава виступає як єдиний суб'єкт і несе відповідальність за діяльність всіх своїх органів» [5]. Отже, незалежність судових органів не перешкоджає суду знаходити порушення гарантованих Конвенцією прав та інших зобов'язань держави. Щодо останнього положення, йдеться, зокрема, про обов'язок держави не перешкоджати заявникові в ефективному здійсненні його права на звернення до суду (ст. 34 Конвенції), а також про її обов'язок створити всі необхідні умови для ефективного здійснення судом розслідування по справі, коли постає така необхідність (ст. 38 Конвенції).

Проте ще потрібно працювати в даному напрямку, з метою вирішення питання належної обізнаності суддів для вирішення такої болючої проблеми, як застосування практики Європейського суду. Адже, як бачимо, ця проблема досі не вирішена, а в контексті останніх тенденцій судової реформи питання належного використання практики Суду також є досить критичним. Маємо надію, що органи державної влади скоординовано підходять до створення належного механізму застосування практики Європейського суду, особливо у світлі судової реформи в Україні.

Зауважимо, що насправді застосування цього джерела права національними судами є проблематичним, навіть за умови відповідних спроб його врегулювати.

Особливої уваги заслуговує прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень» від 11 лютого 2010 р. [6], яким доповнено положення, що

«встановлення міжнародною судовою інстанцією, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань» при вирішенні справи судом є підставою для перегляду судових рішень.

Серед важливих принципів імплементації положень Конвенції у національну систему права є принцип лімітованої позитивності обов'язків держави. За загальним принципом, держава – учасниця Конвенції має утримуватися від втручання в певні сфери суспільного життя [7].

Важливо підкреслити, що відповідно до вказаних законів, суди України при розгляді справ повинні застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Враховуючи практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та останні позитивні тенденції в українському правовому полі, можна сподіватись, що застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду з прав людини національними органами та судовими інстанціями дозволять у майбутньому уникати констатації Європейським судом порушення Україною положень Конвенції.

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Колісник О.В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. – Чернівці, 2008. – С. 46–51.
3. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

4. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>

5. Лукашук И. Право международной ответственности. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень: Закон України від 11 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4847-17>

7. Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні // За ред. Оніщенко Н.М., Зайчук О.В. – К. : Юридична думка, 2007. – 265 с.

Середа Т.М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування

У статті проаналізовано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства. Крім цього, розглянуто практику Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування і запропоновано вважати її офіційною формою інтерпретації основних прав кожної людини.

Ключові слова: практика Європейського суду, українське законодавство, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, права людини.

Середа Т.М. Практика Европейского суда по правам человека как источник судебного правоприменения

В статье проанализирована Конвенция о защите прав человека и основных свобод, которая является частью национального законодательства. Кроме этого, рассмотрена практика Европейского суда по правам человека как источник судебного правоприменения и предложено считать её официальной формой интерпретации основных прав каждого человека.

Ключевые слова: практика Европейского суда, украинское законодательство, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, права человека.

Sereda T.M. Experience of the European Court of Human Rights as the source of judicial enforcement

The article explores the convention of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is part of national law. In addition, consider the European Court of Human Rights as a source of legal enforcement and prompted the formal form of interpreting the fundamental rights of every person.

Key words: law of the European Court of Justice, the Ukrainian legislation, the convention of human rights and fundamental freedoms and human rights.

Рецензія* на статтю

старшого інспектора докторантури та ад'юнктури НАВС

Середі Тетяни Миколаївни

**на тему: «Практика Європейського суду з прав людини як джерело
судового правозастосування»**

Надана на рецензію наукова стаття є актуальною і за своєю сутністю та змістом відповідає вимога до практики Європейського суду з прав людини як джерела судового правозастосування, а також аналізуються наукові дослідження, нормативно-правові акти, що стосуються питання Європейського суду з прав людини.

Автор зазначив, що основним завданням Європейського суду є забезпечення неухильного дотримання і виконання норм Конвенції. Також зазначила, що практику Європейського суду вважають офіційною формою інтерпретації основних прав кожної людини, закріплених і гарантованих Концепцією.

Стаття Середи Т.М. підготовлена на належному науковому та літературному рівні. Автор у цілому дотримав вимоги до написання наукових статей. У роботі використано достатній обсяг джерел. Це надало можливість виконати докладний аналіз нормативно-правових актів, якими регламентується діяльність Європейського суду з прав людини.

Отже, зважаючи на викладене вище, стаття Середи Тетяни Миколаївни на тему: «Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування» може бути рекомендована до відкритого друку у фаховому виданні.

Доцент кафедри конституційного

та міжнародного права НАВС

кандидат юридичних наук

С.О. Халюк

* Збережено стиль і граматику оригіналу.